

Јазикот и стварноста

Дистрибуцијата на заменските клитики во македонскиот јазик
(Резиме)

Заменките се група зборови преку која јазикот најдиректно ја остварува својата референцијална функција, односно посочувањето – и во рамките на текстот, и во рамките на окружувањето (стварноста, реалноста, дејствителноста). Подгрупата *именски* ја сочинуваат заменките што вршат именски функции во реченицата (личните заменки, повратната замена и присвојните заменски придавки). Личните заменки, како и именската замена *кој*, во македонскиот јазик ги задржале косите форми (за датив и за акузатив), кои можат да бидат кратки и долги, од кои првите се атонични, а вторите акцентогени. Клитиките, пак, подразбираат неакцентирани јазични единици, кои се врзуваат за домаќин-акцентоген збор. Дистрибуцијата (распределбата) на овие зборови (на заменските клитики) во рамките на контекстот или на конситуацијата (односно, во рамките на говорот или на јазикот), местото што го заземаат и можноста за меѓусебно комбинирање или изборот на нивното внатрејазично окружување е предметот на нашиот интерес, сфатен потесно. Пошироко, ако тие ја изразуваат референцијалната функција, тогаш ги земаме како експоненти на врската на јазикот со стварноста, но и на текстот со другите текстови, како и на единиците внатре во текстот.

Предметот на истражувањето во овој труд опфаќа три поголеми концепти, односно три нуклеуси околу кои може да гравитираат, односно преку кои се објаснуваат сите други постапки, појави и процеси: дистрибуционализмот како лингвистичко учење; референцијата како средство за упатување (или посочување) реализирана, пред сè, со заменките; и, категоријата лице. Овие концепти се земаат како теориска рамка низ која се проследуваат поставените прашања што ги засегаат заменските кли-

тики, чија анализа, пак, го претставува централниот дел од монографијата. Имено, избрани се три појави што може да се проблематизираат од аспект на дистрибуцијата на клитиките: а) т.н. „скокачки клитики“; б) комбинирањето на дативните и акузативните клитики; в) случаите со субјект во прво лице еднина, и објект во вид на клитика во прво лице множина.

Монографијата „Дистрибуцијата на заменските клитики во македонскиот јазик“ е конципирана во седум дела, покрај предговорот и воведот: 1. Зошто „Дистрибуцијата...“, односно пристапување кон *предметој на истражувањето*; 2. Теориски вовед во општолингвистичките учења преку кои ќе се проследи потесната проблематиката; 3. Класифицирање и поставување на заменските клитики во општиот јазичен систем, односно во македонскиот јазичен систем; 4. Три случаи на отстапки, кои треба да бидат парадигма за релацијата јазик – стварност, односно на когницијата, потенцијалот и реализацијата; 5. Балканистичко проникнување во избрани јазични проблеми, преку кои се согледува отстапувањето од генеалогичката и пристапувањето кон ареалот како фактор и критериум; 6-7. Завршни забелешки и коментари, кои прават сублимат на истражувањето и на резултатите до кои се дошло.

Споменатите општолингвистички концепти, т.е. нивниот опис и дефинирање се воведуваат со отвореното прашање (од самиот почеток, па до крајот, кога ќе се измори „демонот на теоријата“, сп. Simion) за јазикот и стварноста (нивната поврзаност), т.е. за парадоксите на современата лингвистика. Од една страна, се констатира криза во науката за јазикот во поглед на создавањето нови идеи, кои би предизвикале значајни револуции, и, од друга, се нудат две можни решенија: или науката ќе отстапи во име на вештините, или, пак, таа ќе се профилира како интердисциплинарна/мултидисциплинарна наука, која ќе го опише, ќе го претпостави и ќе го проследи процесот на искажување на логичките врски, на објективната стварност и на фактите со помош на јазичните средства. За потребите на ова истражување одбрано е второто решение, и во таа смисла се прави обид да се постави ново читање на веќе познатите вредности, да се претпостават нови вредности, да се експлицираат тие нови хипотетички вредности, макар и на ниво на теориски, кои, пак, би биле потврдени или негирани од практиката. Тоа е, на некој начин, врзано со ставот на Гамут (Gamut 1901, 5 кај Саракински

2013, 12) дека пишувањето за работи што се веќе фиксирани во писмена форма има оправдување „ако некој успее да најде нови податоци што сè уште не се искористени, или ако мисли дека толкувањето на веќе познатите податоци е несоодветно и не ги задоволува научните критериуми“.

Воведот треба да ни даде слика за тоа зошто е ова темата што треба да го привлече истражувачкото интересирање во лингвистиката и во македонистиката. Едновременно, треба да ни ја даде методолошката рамка преку која ќе му се пристапи на проблемот. Се работи за потребата да се смени визурата на истражувањата во општествените и во хуманистичките науки, односно од дескрипција да се премине кон херменевтика (или интерпретација на новоопишаното, зашто, во принцип, описите не треба да запрат), а во тој процес да бидат вклучени и други науки, не само општествени(те) и хуманистички(те), односно не само сродни(те). Лингвистиката е особено податлива и отворена за ваквиот пристап. Особено генеративната граматика, која се ослободува од значењето, а тоа подразбира можност за вклучување на (математичко-) техничките науки во извлекувањето формулаични заклучоци.

Во првиот дел се дава образложението на тоа што е предмет на истражување во овој лингвистички труд од областа на македонистиката. Односот јазик – стварност подразбира дека фокусот треба да се стави на случаите каде што нешто отстапува во однос на нешто друго [јазикот ѝ пркоси на логиката или, пак, логиката нема свој апарат за некои јазични п(р)ојави]. При анализата на заменските клитики во македонскиот јазик се поставуваат теоретските рамки во кои ќе се движи анализата: дистрибуционализмот, референцијата и категоријата лице. Овие концепти понатаму се применуваат во анализата на заменските клитики, при што акцентот се става на трите проблематизираните појави во однос на дистрибуцијата (на т.н. „скокачките клитики“, комбинирањето на дативните и акузативните клитики, како и на случаите со субјект во прво лице еднина и објект во вид на клитика во прво лице множина).

Во вториот дел од трудот акцентот е ставен на лингвистичките теории и лингвистичките школи што го воведуваат дистрибуционализмот во науката, односно јадрото го сочинува проследувањето на историскиот пат на овој правец преку низа значајни автори (Блумфилд, Боас, Сапир, Сосир и др.), како и експлика-

ција на методот на дистрибуционализмот. Се разгледуваат и до-пирните точки со дескриптивизмот и со структурализмот, односно можните пристапи кон врската на јазикот со стварноста. Тука се реконструира деконструираната наука: пристапот во трудот нема да биде само структурален, во смисла на основното начело на дистрибуционализмот – распределба и комбинирање – туку формулаичноста на јазикот (формалните експоненти) мора да се преплете со пропозицијата (значењето), односно целта и стремежот е да се открие семантичката мотивираност на дистрибуцијата. Во овој контекст е даден и преглед на истражувањата на референцијата, на заменките и на заменските клитики во македонската лингвистика (Тополињска, Минова-Ѓуркова, Дучевска и др.). Овој дел е еден вид историски пресек на лингвистичките теории што се применети.

Во третиот дел најнапред се укажува на категориите, општо, како поими преземени од логиката и од филозофијата (Аристотел, Кант), па вниманието се свртува поконкретно на граматичките категории, кои се „граматички израз на општите и одделните својства на јазичните единици“, за на крајот фокусот да се сврти кон категоријата *лице* во јазикот. Проблемот на лицето е проблем на дефинирање на една логичка категорија што има свој јазичен експонент во едно подмножество на морфолошката група зборови (заменките), како и во морфемите по кои се конјугираат македонските глаголи. Категоријата *лице* кај заменките се искажува лексички, а кај глаголите – морфолошки (со наставки). Потоа се разгледува заменскиот систем во старословенскиот, како нужен дијахрониски увод во современата состојба, која, пак, мора да се постави и да се увиди и на стандардно рамниште, но и колоквијално и дијалектно, односно да се претстави системот на заменките и на прономинални клитики, во таа и во таква смисла, на сите овие три (условно земено) рамништа.

Во четвртиот дел се дава дистрибуциска и семантичка интерпретација на македонските заменски клитики. На почетокот стои хипотезата дека системот на заменските клитики, поврзан со заменките по линија на референциски карактеристики, со синтаксата по однос на линеаризацијата (земено пошироко, со оглед на тоа што кај клитиките можеме да зборуваме само за нивното место, најчесто *vis-à-vis* нивниот домаќин, а не за класичен збороред) и по однос на искажувањето падежни односи и со фонологијата по однос на атоничноста, го руши воспос-

тавениот концепт на употреба на заменките и се однесува надвор од вообичаените логичко-граматички правила. Како доказ се земаат трите случаи разгледани понатаму во овој дел. Пред да се премине на нивното разгледување, нужно мора да се направи извесна класификација и да се групираат неколку типа клитики во македонскиот: *агноминални*, во кои влегуваат присвојните дативни клитики (како и членот, според Мишеска-Томиќ; но, тука не е разгледуван и се третира како морфема) и *реченични* (од прономинални до глаголски). Во овој дел маргинално се третира и употребата на членот во македонскиот јазик, како и удвојувањето на објектот, две појави од особена важност во разликувањето на македонскиот јазик во рамките на словенскиот и на балканскиот јазичен простор. Следува разгледување на трите случаи, од кои првиот се однесува на „скокачките клитики“, вториот случај се однесува на комбинирањето на дативните и акузативните клитики, а третиот случај ги разгледува примерите што имаат со претставник во реченицата: „Ќе ни сварам кафе“. Овие случаи, всушност, ги третираат отстапувањата во поглед на регуларната, установена дистрибуција, со што се влегува, на некој начин, и во рамките на прагматиката. Се претпоставуваат неколку причини за овие појави, кои се оставаат во рамките на докажани/доказливи хипотези.

Случај 1: Балканистичко влијание, или прагматски фактор во врска со категоријата *лице*, или структурни причини (клитизација на *сум* и *си* наспроти *е*) – во врска со т.н. „скокачки клитики“, каде што се бара причината зошто местото на прономиналната клитика е зад глаголот *esse* („сум“), т.е. меѓу копулата и копулативот, кај првото и кај второто лице (*јас сум му...; ѝи си му...*), додека е пред копулата кај третото (*ѝој ми е...*). Ова е случај само во презент, но не и во имперфект (*ѝи бев брај; ѝи беше брај...*). Од друга страна, улога има и послабата реакција на дативот, бидејќи оваа појава се изразува кај дативните клитики (акузативните не може да се употребат со *сум*, а глаголската клитика отсуствува во формата на перфектот кај третото лице).

Случај 2: Хиерархизацијата на лицата, прагматски фактори или специфичноста на исказите во однос на семантиката и на нивната мала фреквенција како причини за неможноста за комбинирање на дативните и акузативните клитики во разгледуваниот *случај 2* (низ примерот-претставник на ова множество – *Сакам да ви нè ѝрејсѝавам*). Се работи за множество примери

што наоѓаат своја системска и логичка поткрепа, но не се активирани и не се употребуваат. Поточно, се работи за пропозициска содржина што подразбира дека субјектот е вршител на дејството, а објектот е комплексен и е составен од субјектот + друг елемент. Тоа доведува до блокирање: не може да се употребени кореферентна форма, зашто објектот и субјектот не се еквивалентни, но се појавува потреба да се истакне дека и вршителот е во групата/множеството трпители на дејството.

Случај 3: Причините може да се лоцираат во истата хипотеза предложена за *случајот 2*, а поврзана за релацијата субјект – објект. Имено, примерот 3 обединува случаи чиј репрезент е реченицата: „*Ke* ни сварам кафе“. Се работи за субјект/вршител на дејството во прво лице еднина и објект/трпители во прво лице множина. Првото лице е вршител на дејството, но е и објект, заедно со некои други. По ваквата интерпретација, овој пример, во извесна мера, му се приближува на примерот: *Сакам да ви не прешисавам*.

Сумирањето на претходните сознанија за проблематиката на клитиките, односно на поставените хипотези, доведува до третирање на анализираните три случаи како „теорија во теорија“, т.е. како јазични отстапки во смисла на логиката, затоа што и покрај очекувањето, како и семантичките и логичките докази за постоењето на такви искази, практиката не ги активирала сосема.

Во петтиот дел од оваа монографија се внесува најавената и нужна балканистичка димензија, односно, со оглед на тоа што истражувањето на клитиките опфаќаат значаен дел од балканистичката проблематика, преку споредба на македонскиот заменски систем со заменските системи во бугарскиот, албанскиот и во јужните српски дијалекти. Во овој дел се прави синтетизација на некои (претходни) балканистички сознанија и погледи во врска со анализмот во системот на личните заменки, иницијалната позиција на клитиките во реченицата и удвојувањето на објектот.

Шестиот и седмиот дел од трудот се заклучок и во нив се завршните забелешки и коментари. Тука се сумираат сознанијата до кои дошле претходните истражувачи на оваа проблематика, но се претставуваат и нови, сопствени согледби во кои посебно место имаат јазичните отстапки во смисла на логиката.

„Уморен е демонот на теоријата“, вели Еуџен Симион. Но, зошто тогаш толку теорија во една теза, во еден труд, во едно истражување или во една статија!? Зашто е време, низ призмата на човекот, на стварноста, на јазичните универзалиите, на хуманизмот и на логиката да се рedefинираат класичните лингвистички дефиниции, теории и сфаќања. Ако е уморен демонот на теоријата, тогаш треба ангелот на практиката и на дејствителноста да наметне чекор што ќе роди нова, одморена, млада и перспективна теорија.

Потребата од прецизни формули, од математички тип, со кои ќе се оперира во јазикот не е само тенденција на модерната и современа лингвистика туку и реална потреба за да се реализира она што Сосир го нарече поглед од само еден агол и херменевтика врз основа само на тој агол, заправо критериум.

Стварноста, која тече праволиниски еднонасочно, погледнато од аспект на категоријата време, има свои закономерности по кои се одвива животот, целокупното наше поведење, окружување... Јазикот, во желбата да ја одрази стварноста најобјективно и вистински, наместо слепо да ги следи и само да ги отсликува состојбите во дејствителноста, развил сопствен систем, кој ако треба и ги крши или се поставува спроти природните и логичките очекувања, само за да ја одрази онаква каква што е. Впрочем, како и ликот во огледалото – ние сме, ама не сме сосема и не сме идентични како во природата (на пример, ликот е ротиран), но ни дава увид нам за нас.

Пред читателот се наоѓа обидот за класификација на заменските клитики (односно, формите на заменките што немаат свој акцент). Но, таа е присутна и направена, на некој начин, и претходно во науката за јазикот и во македонистиката. Затоа, акцентот тука е ставен врз неколку случаи на употребата на заменските клитики што изразуваат специфики, отстапки или се косат со логичко-јазичната теорија. Користејќи апаратура со поширок дијапазон, обидот доби своја конечна форма во интерпретациите на причините за таквите појави што се наведени во оваа книга. Судот на критичката опсервација и отвореноста за натамошните истражувања на оваа тема, поттикнати од идеите дадени тука, па дури и да ги демантираат во целост наведените ставови, ќе го дадат одговорот на прашањето дали сме успеале во својата намера.